

A.ÁBDIEVTIŇ «BÚRKIT SHÍŇ» SHÍĠARMASÍŇDA OBRAZ JASAW ÓZGESHELIGI**Ktaybekova Zulfiya Kengesbaevna** – *filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori, docent*ktaybekova77@mail.ru*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti***ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ ОБРАЗА В ПРОИЗВЕДЕНИИ А.АБДИЕВА «ВЕРШИНА ОРЛА»****Ктайбекова Зулфия Кенгесбаевна** – *доктор философии по филологическим наукам, доцент**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***CHARACTERISTICS OF IMAGE CREATION IN A.ABDIEV'S WORK "EAGLE'S PEAK"****Ktaybekova Zulfiya Kengesbaevna** – *Doctor of Philosophy in Philological Sciences, Associate Professor**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz***Tayanch soʻzlar:** hikoya, animalistika, qushlar, hayvonlar, syujet, kompozitsiya, obraz, inson, tabiat, ramz.

Rezyume. Qoraqalpoq yozuvchisi A.Abdievning "Burgut choʻqqi" hikoyasida obraz yaratish xususiyatlariga badiiy tahlil qilingan. Hikoyada yozuvchi tomonidan burgut hayoti orqali inson taqdiri, tabiat qonuni, halollik bilan or-nomus masalasining soʻz yuritilganligi oʻrganilgan. Asardagi burgut, arqar, qargʻa va boshqa obrazlar orqali tabiatdagi tiriklik uchun kurash, kuchli bilan oʻrijning munosabati ochib berilganligi misollar asosida talqin etilgan.

Ключевые слова: рассказ, анималистика, птицы, животные, сюжет, композиция, образ, человек, природа, символ.

Резюме. В рассказе каракалпакского писателя А.Абдиева «Вершина орла» проведен художественный анализ особенностей создания образа. В произведении писатель изучает судьбу человека, закон природы, вопрос честности и чести через жизнь орла. На основе примеров интерпретируется, что через образы орла, архара, вороны и других в произведении раскрывается борьба за существование в природе, взаимоотношения сильного и слабого.

Key words: story, animal studies, birds, animals, plot, composition, image, human, nature, symbol.

Summary. In the short story "Eagle Peak" by the Karakalpak writer A. Abdiev, the features of image creation are artistically analyzed. In the work, the writer examines the issue of human fate, the law of nature, honesty and honor through the life of the eagle. The struggle for survival in nature, the relationship between the strong and the weak, is interpreted through examples of the eagle, argali, crow and other characters in the work.

Kirisiw. A.Ábdiev házirgi dáwir ádebiyatında óziniń bir qatar prozalıq shıǵarmaları menen keńnen tanılǵan kórkem sóz sheberlerinen biri. Onıń qáleminen «Mal qora», «Búrkít shıń», «Awır jaz», «Qıyalparaz urlıqshı», «Nashúkir», t.b. sıyaqlı gúrrıńleri hár qıylı tematikalarǵa qurılǵanlıǵı menen ayırqshalanıw turadı. Asirese, jazıwshınıń «Búrkít shıń» atlı gúrrıńinde qartayǵan búrkittiń ómiri arqalı insan táǵdiri, tábiyat nızamı, hadallıq penen ar-namıs máselesin súwretleydi.

Ádebiyatlar analizi hám metodologiya. Jazıwshınıń «Búrkít shıń» atlı shıǵarması haqqında ózbek ádebiyattanıwshısı Ġayrat Májit tómendegishe pikirlerdi bildiredi: «Sóz sheberi búrkít tımsalı arqalı insan ómiriniń bálent-pásin júdá isenimli súwretlegen. Jazıwshı mártlik, bir sózlilik, dawjúreklilik ulıǵasa, satqınlıq, jaltaqlawshılıq, ekijúzilik sıyaqlı illetlerdi qaralaydı» [3]. Al, ádebiyat sıńshısı J.Esenov jazıwshınıń kórkem dóretiwshiligin joqarı bahalaydı: «Allanazar Ábdiev házirgi dáwir qaraqalpaq prozasında filosofıyalıq oy basım jazıwshı sıpatında ózgeshelenedi» deydi [2:96]. Jáne de, Á.Ábdievtiń prozalıq shıǵarmaların talqılay otırıp, professor P.Nurjanov bılay jazadı: «ol waqıya hám hádiyselerdi qurı dizip súwretlewden waz keship, olardı kórkem-psixologiyalıq súwretlewdiń álwan túrlerin qollanıw arqalı sháwlelendiriwge háreket etedi» [1:113-114]. Al, izertlewshi S.Ashurova kórkem ádebiyatta quslar hám haywanatlar obrazın ashıp beriwshi shıǵarmalar hám olardıń ózine tán ózgesheligi haqqında tómendegi pikirlerdi keltiredi: «Quslar hám haywanlar haqqındaǵı ápsanalar, mákkar janzatlar haqqındaǵı ertekler, ájayıp maqluqlar haqqındaǵı tımsallar hám fantastikalıq xarakterli estelikler, haywanlar saltanatı haqqında gúrrıń etiwshi epikalıq poemalar hám satiralıq povestler – animalistikalıq

ádebiyattıń tolıq bolmaǵan kórkem formaları, áne, usılardan ibarat. Biz de joqarıdaǵılardan kelip shıǵıp, bas qaharmanları yamasa tiykarǵı personajları jániwarlar bolǵan kórkem ádebiyattıń gúrrıń, povest hám romanların da animalistikaǵa tiyisli shıǵarmalar dep esaplaymız» [5:11].

Izertlewdiń júzege keliwinde kórkem-estetikalıq, strukturalıq-poetikalıq analiz metodlarınan paydalanıldı. Kórkem-estetikalıq talqılaw shıǵarmanıń ideyalıq-kórkemligin mazmunın, estetikalıq tásirshenligin asırıwǵa ham de avtorıń sheberligin bahalawǵa múmkinshilik berse, strukturalıq-poetikalıq analiz shıǵarmanıń syujet hám kompoziciyasın, obrazlar sistemasındaǵı wazıypaların anıqlawǵa xızmet qıladı.

Talqılawlar hám nátiyjeler. A.Ábdievtiń «Búrkít shıń» gúrrıńinde qartayǵan Ata búrkittiń ómiriniń soǵı waqıtları arqalı ómir menen ólim, hadallıq, jalǵızlıq, ar-namıs hám tábiyat zańlılıǵı tereń filosofıyalıq tiykarda ashıp beriledi. Shıǵarmanıń ideyalıq mazmunı bir neshe filosofıyalıq hám adamgershilik principleriniń birligine qurılǵan bolıp, avtor búrkittiń ómirin sáwlelendiriw arqalı tek tábiyat qubılısların ǵana emes, al adamnıń turmıslıq principlerin, morallıq juwapkershilik hám ruwxıy jaqtan adamgershilik pazıyletleriniń biyikligin súwretleydi.

Gúrrıńde dáslep ar-namıs, hadallıq hám súyipenshilik ideyaları jetekshilik etedi. Shıǵarma syujeti Ana búrkít penen Ata búrkít bir neshe jıllar tınısh-tatıw, baxıtlı turmıs keshiriwinen baslanadı. Gúrrıńnıń bas qaharmanı Ata búrkít, dáslep, shańaraq ǵamxorshısı, kúshli ańshı sıpatında súwretlenedi. Ana búrkít penen balaların tárbiyalap, tábiyat zańı arqalı tirishilik etedi. Olar júdá baxıtlı ómir súredi. Bir kúnleri Ana búrkít waqıt-demi tawsılıp, qazalanadı. Oǵan úyrenisip qalǵan Ata búrkítke bul dúnya tar kórinip, hesh

nárseniń qızıǵı qalmaydı, jekkesirep, saǵınısh azabı júregin órtep, jalǵız ómir súriwden mánis-mazmun tappaydı. Qartayǵan sayın kúshi qaytıp, hesh nársese zawqı soqpay, ań awlawǵa da qızıǵıwshılıǵı sóne baslaydı. Ata búrkittiń bunday jalǵızlıq hám ayralıqqa dúwshar bolıwı onıń óz yarına degen sheksiz súyispenshiligin bildiredi. Bul arqalı avtor adamnıń ómirindegi shın mánisindegi súyispenshiliktiń ayırıqsha áhmiyetke iye ekenligin joqarı bahalaǵan.

«Búrkıt – jırtqısh qus. Onı lashın dep te ataydı. Ol jırtqısh bolsa da, xalıq ertek hám ápsanalarında, dástanlarda kóbirek mártlik, batırлық hám ullılıq simvollarında epikalıq qaharmanǵa qáwender joldas sıpatında gewdelendiriledi» [6:16].

Ana búrkıt gúrrińde kóp sóz etilmese de, onıń obrazı hadallıqtıń simvolı hám shańaraq uytqısı sıpatında kózge taslanadı. Ol miyrimli ana, sadıq, opadar yar, shańaraq birliğiniń tiregi. Ata búrkittiń ómiri onıń óliminen keyin ulıwma ózgerip ketedi. Bul arqalı avtor ómirlik joldasınıń ornı hesh nársese menen tolmaytuǵınıń kórsetedi. Yaǵnıy, Ana búrkittiń obrazı muhabbat, hadallıq hám shańaraq birliğiniń simvolına aynaladı.

«Usınday ayralıq datınan júrek-bawırı ezilgen, parra-parra, tilkimlengen Ata búrkıt áste-áste Jaratıwshı hámirine – mańlayına jazǵanına kónlige basladı...» [4: 74].

Ashlıqqa ushıraǵanında ol bir neshe kúnnen beri góshi aynıp, sasıǵan ólikseni hám mayda jánlıklar di jewge namıslanıp, hál siregenine qaramastan, ata búrkıt barlıq kúsh-jigerin jumsap, qoyan hám arqarlardı quwıp ketedi. I.Yusupovtıń poeziyasında quslar obrazın talqılaǵan izertlewshı Sh.Arziev búrkıt haqqında bılay jazadı: «Búrkıt – ásirese, túrkiy xalıqlar ádebiyatında márt, qaytpay, óz maqsetine erise alatuǵın bahadırlar tımsalında beriledi» [7:11]. Shıǵarmada Ata búrkıt qartayıp, hál sirep, ashlıq azabınan qansha qıynalsa da, óz tábiyatınan tıs háreketler islemeydi. Jazıwshı búrkittiń bunday háreketleri arqalı ar-namıs – adamnıń eń joqarı ruwxıy baylıǵı ekenligin uqtırmaqshı boladı. Yaǵnıy, insannıń hár qanday jaǵdayda da, ar-namıs, hújdanın satpawı kerekligin, óz qádir-qımbatın bálent tutıwı arqalı ruwxıy jaqtan joqarı pazıyetke iye ekenligin joǵaltpawı kerekliginen derek beredi. Sebebi, biyiklik simvolı bolǵan búrkıt ómir boyı biyik shıńlarda, keńislikte párwaz etken tirishilik iyesi sanaladı.

Ata búrkittiń ómiriniń sońında da kókke kóteriliwı, tuwǵan uyasına qaytıp, jan tapsırıwı – shıǵarmanıń eń tereń filosofiyalıq tiykarı bolıp tabıladı. Bul kórinis adamnıń tuwǵan jerge degen tereń súyispenshiligin, qaharmanıń erkinligin, ar-namıslılıǵın, ana Watanǵa degen sadıqlılıǵın bildiredi. Avtor quslar patshası bolǵan búrkıt obrazı arqalı ideal tulǵanıń modelin jasaydı. Búrkıt – ápiwayı qus emes, ol erkinliktiń, batırлықtıń kórkem simvolı dárejesine kóteriledi.

Jaslıq waqtında barlıq jániwarlar qorqatuǵın ata búrkittiń qartayǵan payıtında hál sirewinen paydalanǵan ǵarǵa onıń kózin shoqıp aladı. Misalı: «Bir zoń ǵarǵa Ata búrkittiń birazdan berli qıymılsız qalǵanın óldige jorıp kózin shoqıp aldı. Sonda shala jan ata búrkitti ózin qorǵaytuǵın búrkıt atawlınıń joqlıǵı qattı qınjılttı. Qattı ashırıw keldi, buyırqandı, qanı tastı. Burın janına jolaw túwe aspannan jerge túsken kóleńkesinen qorqıp, tıǵılarǵa tesik tappay qalatuǵın zoń ǵarǵanıń bul qılıǵı, azarı jeti júyresinen ótip, qanın qozdırıp, denesin silkintti. Ol búytip qorlanıp óliwden arlandı» [4:78]. Bul arqalı avtor biylik

etiw, kúsh, ataq, dańq, máртебе – bulardıń barlıǵı waqıtsha ekenligin, al, ar-namıs penen ruwxıy tazalıq – máńgilik degen oydı jetkerip beredi. Misalı: «Jáne kózin shoqıwǵa qayımlasqan zoń ǵarǵanı basınan tislep alıp, Ata búrkıt bar kúshin saldı: ayaqların jerge tirep, túrgeldi, sırqılса da ata qanındaǵı – tegindegi – negizindegi búrkıtlerge tán sońǵı demi aldındaǵı jigerli – kúshti jıynap, qanatların jeńil qaǵıp, áste aspanǵa kóterilip ushtı. Tuwrı dıń aspan – shıń basın názerledi. Ashırqasa da sasıq zoń ǵarǵanı jemey, basın tumsıq penen ezgilep-ezgilep jiberip óltirip, jerge taslap – «túpirip» jiberdi» [4:78].

Jazıwshı zoń ǵarǵa obrazı arqalı jámiyetimizde ayırım adamlardıń kúshli adam hál siregenin sezgen payıtlarda paydalanıp ketetuǵın kimselerdi sıǵa alǵan. Sonlıqtan zoń ǵarǵa shıǵarmada opasızlıqtıń, qorqaqlıqtıń hám ruwxıy jarlılıqtıń simvolı sıpatında súwretlenedi.

Quslar obrazı poetikasin izertlewshı M.Muxammadiyeva bılay jazadı: «Simvolıq quslar obrazlarınń ádebiyatqa kirip keliwı xalıq awızeki dóretiwshiligine barıp taqaladı. Dáslep, insannardıń ruwxı da qus sıpatında kóz aldımızda sáwlelengen. Xalıq awızeki dóretiwshiliginde Búlbil, Kepter, Qarlıǵash, Bódene, Qumırı sıyaqlı quslardıń unamlı ózgeshelikleri simvolıq-tımsallıq mánini ańlatsa, Ǵarǵa, Bayıwlı, Hákke sıyaqlı quslardıń unamsız ózgesheliklerine kóbirek itibar qarattıladı» [8:23]. Demek, gúrrińde ǵarǵa obrazı unamsız obraz sıpatında súwretlengen. Ol hál siregen ata búrkittiń dármanlılıǵınan paydalanıp, hújim jasawı arqalı búrkittiń ar-namısın oyatıp, erlik kórsetiwine sebepshi boladı. Hátteki, ash bolıwına qaramastan, ózine dushpanlıq islegen ǵarǵanı jemey, jerge basın úzip, ılaqtırıwınan ata búrkittiń qanına sıńgen qaysarlıǵı hám mártligi kórinip turadı.

Arqar – kúshli, erkin hám qaysar jániwar. Ol gúrrińde ata búrkittiń sońǵı oljası sıpatında sáwlelenedi. Arqar obrazı arqalı jazıwshı ómir ushın gúresiwdiń áhmiyetliliǵın hám tábiyattaǵı kúshtiń ayırıqshalılıǵın kórsetip bergen.

Túlki, qasqır, shaǵal, quzǵın, iytelgi, tuyǵın, kiyik, qulan, qırǵawıl, hákke, quzǵın hám basqa da quslar menen jániwarlar shıǵarmanıń tábiyiy ortalıǵın qalıplestiredi. Olar tábiyattaǵı tirishilik ushın gúresti, kúshli menen ázziniń qarım-qatnasın kórsetip bergen.

Gúrrińdegi waqıyalar xronikalıq syujet tiykarında berilgen. Sebebi shıǵarmada sáwlelengen hádiyselerdiń barlıǵı Ata búrkittiń ómiriniń sońǵı máwritlerine shekemgi waqıttı izbe-izlikte bayanlap kórsetken. Shıǵarmanıń baslanıwı menen juwmaǵı kompoziciyalıq qurılısı jaǵınan sheńberli kompoziciyaǵa qurılǵan bolıp, bir keńislikte, yaǵnıy, búrkittiń uyasınan baslanıp, sol jerde juwmaqlanadı. Usı arqalı shıǵarmanıń kompoziciyası qaharmanıń tutas ómir jolın tolıq ashıp, tiykarǵı ideyanıń tásirli jetkeriliwine xızmet etedi.

Shıǵarmada tábiyattaǵı súwretlewler qaharmanlardıń kewil-keypiyatı menen tıǵız baylanıslı halda, qaharmanıń sırtqı háreketleri hám ishki psixologiyalıq keshirmeleri menen qatar rawajlanıp otıradı. Misalı: «Ata búrkıt shıń basına – jerden dem alıs aspan artındaǵı óz qásiyetli de – qásterli, ıssı da – márgiyalı, úyrenisken uyasına jetip quladı. Endi, bul jerge ushıp kelip, onıń kózin shoqıp, etin jewge hesh bir qus, ańnıń júregi daw bermewin sezgen halda kewli bir jaǵman toq, ekinshi jaǵınan, óziniń de ózi qusaǵan aybatlı da, omırawlı búrkittiń qalmaǵanı, yaki basqa bir er

júrek qus atawlınıń bolmaǵanı kewlinde kúyinish uyalatqan halda, bunıń aqıbeti dúnyanı astın-ústin etetuǵın páleketke alıp kelmes pe eken, degen oyda ata búrkit mazalı, máńgi uyqı qushaǵına enip barar edi» [4:79]. Búrkittiń ómiriniń sońǵı máwritleri arqalı tábiyattıń máńgilik nızamı, erlik penen mártliginen derek berse, ózi sıyaqlı aybatlı tulǵalardıń azayıp ketiwine ókiniwi, jámiyet hám tábiyat ushın úlken qáwip tuwǵızatuǵınlıǵı úlken qáweterge saladı.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, A.Ábdiev «Búrkit shıń» gúrrińi ómirdiń mánisin tereń túsiniwge, adamgershilik pazıyetlerdi ulıǵlawǵa baǵdarlaytuǵın filosofıyalıq mazmundaǵı kórkem shıǵarma. Jámiyetge hár bir adam qıyınshılıqqa jeńilmesten, Búrkit sıyaqlı óziniń qádir-qımbatın saqlay alatuǵınday hadal bolıw zárúrigin uqtıradı. Bul gúrriń arqalı batırılıq, ar-namıstı, adamgershilik pazıyetlerdi qásterlewge hám kelesi áwladqa jetkeriwge baǵdarlaydı.

Ádebiyatlar

1. Нуржанов П. Тынып-тыншымас талант. Әдебиет ҳаққында ойлар. – Нөкис: «Билим», 2023.
2. Есенов Ж. Бүрkit пәрўаз дәретиўши. – Ташкент: «Adabiyot», 2024.
3. Ғайрат Мажид. Бургут чўққисини кўзлаган эран. //https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/gayrat-majid-burgut-choqqisini-kozlagan-eran/
4. Әбдиев Ә. Қарақалпақ қосығы. – Ташкент: «Тамaddun», 2021.
5. Ашурова Ш. Инглизбон Ғарб адабиёти ва ўзбек адабиётида анималистика жанри хусусиятлар (Э.Сетон-Томпсон ва Н.Норқобилов ижоди мисолида): Филол. фан. б-ча фалс. док (PhD) дис. автореф. – Тошкент, 2020.
6. Жумаев А. Ўзбек ва немис эртакларида қушлар образи типологияси ҳамда спецификаси: Филол. фан. б-ча фалс. док (PhD) дис. автореф. – Бухоро, 2022.
7. Arziev Sh. I. Yusupov she'riyatida qushlar obrazi: Filol. fan. b-cha fals. dok (PhD) dis. avtoref. – Nukus, 2025.
8. Muxammadiyeva M. Qushlar obrazi poetikasi («Husni dil», «Rohati dil», «Zarbulmasal» misolida): Filol. fan. b-cha fals. dok (PhD) dis. avtoref. – Toshkent, 2026.